

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФЕНОМЕНА КОГНІТИВНОГО ДИСОНАНСУ В СУЧАСНОМУ ФРАНЦУЗЬКОМУ ДЕТЕКТИВНОМУ РОМАНІ

Кравченко О. В.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена дослідженню теоретичних засад когнітивного дисонансу. На основі аналізу українських та іноземних лінгвістичних розвідок, розкриті особливості вищезгаданого феномену в сучасному французькому детективному романі в комунікації між персонажами твору, а також між автором та читачем.

Ключові слова: когнітивний дисонанс, когнітивна лінгвістика, детективний роман, комунікація.

This paper outlines the theoretical basic issues of the phenomenon of cognitive dissonance. Through analyzing studies of Ukrainian and foreign scientists, the peculiarities of cognitive dissonance in the modern French detective novels on the level of communication between the author and the reader, as well as between the characters are singled out.

Key words: cognitive dissonance, cognitive linguistics, detective story, communication.

Відповідно до теорії когнітивного дисонансу (далі КД), яка була сформульована американським ученим-психологом Л. Фестингером, наявність суперечливих відношень між окремими когнітивними елементами в системі знань людини веде до появи в неї психологічного дискомфорту, який мотивує індивіда до його зменшення або навіть повної нейтралізації і до досягнення внутрішньої гармонії [10, с. 16–17]. На думку соціального психолога Д. Майерса, дисонанс, або конфлікт між когнітивними елементами, виникає з різних причин. Він властивий практично всім ситуаціям, у яких суб'єкт стає перед вибором того чи іншого варіанта поведінки, коли існує розбіжність між поведінкою і власними моральними принципами, або внутрішні психологічні настанови людини відрізняються від її дій [7, с. 178].

За більш ніж півстолітню історію існування теорії КД учені-психологи присвячували свої праці дослідженню цього феномену, серед них такі, як Дж. Миллс, Е. Аронсон, Дж. Купер, Дж. Брем, Д. Майерс та ін.

Довгий час після опублікування праці Л. Фестингера феномен КД розглядався як винятково психологічний, проте сьогодні дослідники лінгвістичного напрямку знань також займаються його вивченням. Так, деякі зарубіжні та вітчизняні лінгвісти досліджують причини виникнення КД під час спілкування, а також засоби його вербалізації. Матеріалами слугують приклади офіційних дипломатичних документів і інтернет-публікацій, а також діалоги з кінофільмів [1; 2; 15]. У французькій мові вивчення КД пов'язане з явищем омофонії, що є однією з причин виникнення КД в адресата повідомлення, оскільки використання омофонів лежить в основі лексичної двозначності і амбівалентності, що викликає зіткнення когнітивних елементів у сприйнятті повідомлення, і таким чином провокує виникнення КД [12].

Крім того, дослідження феномена КД ведеться також у галузі квантової лінгвістики, яка займається вивченням розумових процесів людини, і зокрема їх відображенням у мові. Якщо індивід стикається з ідеєю, яка суперечить його власній думці, то це спричинює виникнення феномену КД, який він намагається зменшити. Крім того, переживаючи КД, індивід здатен змінити власну систему цінностей на протилежну. Вчені розробляють мовні моделі, використовуючи які комунікатор може впливати на реципієнта, провокувати в нього КД і таким чином підштовхувати його до певних дій [14].

Однак виникнення КД можна спостерігати також у художньому тексті. Дослідження вищезгаданого феномену у французькому художньому мовленні не було предметом системного вивчення в лінгвістичних розвідках.

Метою нашої статті є окреслення основних теоретичних засад дослідження КД у французькому художньому мовленні, зокрема в сучасному детективному романі.

Мета дослідження зумовила розв'язання таких завдань: виокремити основні відмінності між феноменами КД та комунікативної невдачі; розкрити особливості КД у сучасному французькому детективному романі в діалогічному мовленні персонажів, а також у комунікації між автором та читачем.

Для вивчення специфіки КД у французькому детективному романі необхідно взяти до уваги особливості детективу як жанру, а також урахувати соціокультурні відмінності власне французького сучасного детективу. Так, в енциклопедичних джерелах детектив визначають як різновид пригодницької літератури, зовнішній сюжет якого послідовно розкриває певну заплутану таємницю, пов'язану із злочином та його розслідуванням. Задоволення від прочитання тексту постає для читача як можливість взяти участь у розв'язуванні інтелектуальної таємниці та розкритті секрету скоєння злочину [19, с. 271–272]. Відповідно до теорії КД, у процесі розгадування загадки, спираючись на певні факти, індивід допускає наявність певних можливих варіантів відповіді, і таким чином, у його свідомості відбувається зіткнення кількох когнітивних елементів, що сприяє виникненню КД. У художньому творі заради досягнення внутрішнього комфорту та гармонії читач прагне пошуку додаткової інформації для збільшення знань і прийняття точного рішення в розв'язанні загадки [10, с. 46]. Таким чином, в основі побудови детективного роману, головною ціллю якого є розкриття таємниці злочину, міститься феномен КД, згідно з яким у свідомості читача відбувається зіткнення кількох поглядів, кількох можливих варіантів кінцевого розв'язання злочину, суперечливих знань з приводу однієї і тієї самої події, що провокує в нього зацікавленість до подальшого прочитання твору і пошуку додаткових когнітивних елементів у тексті, заради розв'язання цієї внутрішньої суперечності, підтвердження або спростування власних гіпотез. Автор детективного роману здатен провокувати КД у читача, а також моделювати його, додаючи консонантні та дисонантні елементи знання в розповідь.

Однак для підтримання зацікавленості читача до жанру детективу, сучасні тенденції розвитку французького детективного роману характеризуються виникненням нових його варіацій. Відповідно до класифікації, запропонованої Ц. Тодоровим, у “романі-загадці”, який мав найбільший розквіт у Франції між першою та другою світовими війнами, інтерес читача підтримувався винятково зацікавленістю до розслідування злочину і розгадування таємниці, а відповідно до правил цього жанру, сам головний герой був винятково шляхетною особистістю і володів повною недоторканістю в розвитку подій [16]. У сучасному французькому детективному романі акцент зацікавленості зміщується з інтелектуального пошуку розгадування таємниці злочину у сферу напруженої сюжетної дії і динамізму зображення подій. Головний герой поєднує в собі як шляхетні риси, так і цинізм і жорстокість [13, с. 65]. Таким чином, у читача КД виникає не тільки через зіткнення когнітивних елементів у розгадуванні загадки, а також через нагнітання інтриги та страху за розвиток долі головних персонажів, через амбівалентність та двозначність у створенні образів героїв. Отже, феномен КД є композиційним елементом у побудові інтриги в сучасному французькому детективному романі.

Крім того, виникнення феномену КД також пов'язане з проблемою міжлюдської комунікації. Л. Фестингер підкреслює важливу роль соціальної групи, і зокрема спілкування всередині неї у виникненні, а також зменшенні або нейтралізації КД. У процесі комунікації очікування та переконання людини можуть не збігатися з діями, вчинками та поглядами інших людей, тобто дисонувати з їх світобаченням і викликати той стан психологічного дискомфорту, який

і визначається як КД [10, с. 222–223]. Сучасний французький детективний роман характеризується дворівневою структурою організації комунікації: між автором та читачем, а також між персонажами твору. Таким чином, виникнення феномену КД можна спостерігати як у персонажів детективного роману, так і власне в “читача”.

Досліджуючи феномен КД у комунікації, важливо згадати явище “комунікативної невдачі”. Численні роботи іноземних та вітчизняних лінгвістів присвячені дослідженню “комунікативних порушень” або “невдач” у французькій мові [3; 17]. КД певною мірою співвідноситься з поняттям комунікативної невдачі, оскільки ці два феномени пов’язані з проблемою успішної мовної взаємодії.

Комунікативна невдача – це повне або часткове нерозуміння висловлення, тобто нездійснення або неповне здійснення комунікативного наміру мовця; збій у спілкуванні, за якого певне мовне висловлення не виконує свого призначення. Синонімічно до поняття комунікативної невдачі можна зустріти також поняття “комунікативного збою” або “комунікативного провалу”, “комунікативного дисонансу”. Однак між феноменом КД і комунікативною невдачею існують відмінності. Так, комунікативна невдача виникає між комунікантами у процесі їх мовної взаємодії: комунікативний намір адресанта не збігається з його прочитанням реципієнтом [17]. Тоді як КД – це внутрішній психологічний конфлікт індивіда із самим собою (у нашому разі – у читача, або в персонажа твору), що виникає внаслідок отримання інформації, яка суперечить його особистій думці [10, с. 222]. Крім того, комунікативна невдача виникає найчастіше як нерозуміння висловлення адресатом, на протипагу цьому КД має місце не тільки через нерозуміння висловлення, але й через незгоду з ним, його запереченням, неприйняттям; незбіг ідеї висловлення з позицією адресанта. Підкреслимо також, що КД передбачає розвиток на рівні його нейтралізації або конфронтації, тоді як комунікативна невдача – це є певний фінал, припинення взаємодії, результат [4]. Крім того, КД – внутрішній психологічний дискомфорт, тому досить часто індивід, який його переживає, може це приховувати аби не створювати конфліктних ситуацій у процесі спілкування, і адресат буде схильний до тієї інтерпретації повідомлення, яка мінімізуватиме в нього КД [11, с. 36]. Однак комунікативна невдача виникає між учасниками комунікації і характеризується негативною реакцією адресата на повідомлення [3]. Отже, незважаючи на наявність спільних рис між “комунікативною невдачею” та КД, між цими феноменами існують також численні відмінності.

Для кращого розуміння феномена КД, що виникає на рівні комунікації героїв твору, згадаємо персонажів детективного роману, які є досить типовими. Так, головним героєм детективного роману є поліцейський, слідчий або детектив. Власне у французькому детективному романі ним найчастіше виступає саме поліцейський, на відміну від англійських та американських детективів, де головну роль відведено слідчому, саме тому французький детективний роман, часто носить назву “поліцейський роман” [18, с. 304]. Крім того, типовими персонажами є також убивця, свідок, підозрюваний та жертва. Однією з особливостей власне французького детективного роману є також часте зміщення акценту з образу поліцейського на створення психологічного портрета жертви, яка не вирізняється ні розумом, ні фізичною могутністю, але її сила – в душевній глибині, що дозволяє їй не тільки вижити, але й розкрити злочин [9]. Такий склад персонажів французького детективного роману передбачає наявність серед них героїв-антагоністів, які мають протилежні погляди. Мовленнєві ходи таких персонажів перебувають у відношеннях контрасту, має місце заперечення та спростування ідей один одного в діалогах [8]. Виникнення феномена КД у комунікації пов’язане з незбігом точок зору комунікантів, різноманітністю їх думок [10, с. 222]. Таким чином, у художньому тексті КД ми можемо спостерігати в діалогах, де персонажі дотримуються протилежних думок щодо конкретного питання, факту чи події, що відповідає характеру взаємодії персонажів у французькому детективному романі.

Жанровою особливістю детективного роману є діалогічність, оскільки основний його структурно-композиційний компонент – діалог персонажів [8]. Головне призначення художнього діалогу полягає у створенні самохарактеристики персонажа. Автор відсторонюється від оцінки зображуваних подій і віддає цю функцію герою, що говорить, уводячи чужу думку (скільки персонажів, стільки і думок), чужу оцінну позицію, тобто діалог сприяє створенню ефекту об'єктивності і достовірності зображуваних подій [6, с. 161]. Незважаючи на те, що лінгвісти наводять наявність численних відмінностей між розмовним діалогом та діалогом художнього тексту, однак зображувана комунікація, хоча і не ідентична природній, однак будується за аналогією до реального світу [5, с. 177–178]. Виникнення феномену КД у розмовній мові має природний характер і виникає спонтанно, тоді як у художньому тексті, у діалогах між персонажами феномен КД є змодельованим і створюється для досягнення певного авторського задуму, однак його вербалізація здійснюється за аналогією до усного розмовного спілкування.

Щодо виникнення КД на рівні діалогу “автор – читач”, то відсутність певної спільності лінгвокогнітивних ресурсів читача з ресурсами автора може привести до виникнення вищезгаданого феномену, що перешкоджає розумінню літературно-художнього тексту. Якщо певні когнітивні елементи читача (тобто його переконання, принципи, погляди) виявлять себе як дисонуючі стосовно до авторської позиції, то ідея автора не буде повною мірою прийнята або зрозуміла читачем [4].

Отже, передусім виникнення феномену КД пов'язане зі структурно-композиційними особливостями будови детективного роману. Крім того, феномен КД може виникати також у процесі комунікації. У детективному романі, який характеризується дворівневою структурою організації комунікації, явище КД можна спостерігати в персонажів твору, а також власне в читача на рівні комунікації “автор – читач”. КД у персонажів наявний у діалогах, де герої мають протилежні погляди, що відповідає типовому складу персонажів французького детективного роману. Феномен КД у читача виникає за неспіввіднесеності певних елементів у когнітивних системах автора і читача. Дослідження феномена КД є перспективним і може бути продовжене в напрямку його вивчення й аналізу на матеріалі художніх творів інших жанрів.

Література

1. Бондаренко Я. О. Вербалізація когнітивного дисонансу в сучасних американських кінотекстах [Електронний ресурс] / Я. О. Бондаренко // Мовні і концептуальні картини світу. – Київський університет, 2013. – Вип. 43(1). – С. 147–153. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mikks_2013_43\(1\)_23.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mikks_2013_43(1)_23.pdf).
2. Вебер Е. А. Опыт лингвистического исследования когнитивного диссонанса в английском дипломатическом дискурсе : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Е. А. Вебер. – Иркутск, 2004. – 18 с.
3. Герасименко О. В. Дискурсивні стратегії і тактики подолання комунікативних порушень (на матеріалі французьких літературних текстів постмодерну) : автореф. дис. ... канд. філ. наук : спец. 10.02.05 “Романські мови” / О. В. Герасименко. – К. : 2008. – 20 с.
4. Дроздова Т. В. Явление когнитивного диссонанса в контексте литературно-художественного произведения (на материале английского языка) [Електронний ресурс] / Т. В. Дроздова // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия : “Гуманитарные науки”. – Белгород : Изд-во БелГУ, 2011. – Выпуск 9. – С. 126–132. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/yavlenie-kognitivnogo-dissonansa-v-konteksteliteraturnohudozhestvennogo-proizvedeniya-na-materiale-angliyskogo-yazyka>
5. Колокольцева Т. Н. Специфические коммуникативные единицы диалогической речи / Т. Н. Колокольцева. – Волгоград : Изд-во Волгоград. ун-та, 2001. – 260 с.

6. Кухаренко В. А. Интерпретация текста : Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 “Иностр. яз.” / В. А. Кухаренко. – М. : Просвещение, 1988. – 192 с.
7. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. – СПб. : Питер, 2007. – 794 с.
8. Пономарьова О. О. Структурно-композиційні та комунікативно-прагматичні особливості французького детективного гумористичного роману : автореф. дис. ... канд. філ. наук : спец. 10.02.05 “Романські мови” / О. О. Пономарьова. – Київ, 2008. – 23 с.
9. Руднев В. П. Словарь культуры XX века. Ключевые понятия и тексты [Электронный ресурс] / В. П. Руднев. – М. : “Аграф”, 1997. – 384 с. – Режим доступа : www.novsu.ru/file/146884
10. Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса: пер. с англ. / Л. Фестингер. – СПб. : Речь, 2000. – 320 с.
11. Cooper J. Cognitive Dissonance : 50 Years of a Classic Theory / J. Cooper. – SAGE Publications, 2007. – 197 p.
12. Dommès A. Vieillessement cognitif et compréhension d’ambiguïtés lexicales : Effet d’amorçage sémantique et familiarité du sens de paires homophoniques / A. Dommès, M. L. Le Rouzo // Jeunes Chercheurs en Sciences Cognitives. – Montréal, Université du Québec à Montréal, 2004. – P. 60–72.
13. Lits M. Le roman policier : l’introduction à la théorie et à l’histoire d’un genre littéraire / M. Lits. – Liège : Editions du CEFAL, 1999. – 2e éd. complétée. – 208 p.
14. Megson G. M. Quantum Linguistic Patterning : Volume 2 / G. M. Megson. – Xlibris, 2012. – 434 p.
15. Rabbie J. M. Verbalization and reactions to cognitive dissonance [Электронный ресурс] / M. Jacob Rabbie, W. Jack Brehm, R. Arthur Cohem – Journal of Personality, 1959. – Volume 27. – p. 407–417. – Режим доступа : <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-6494.1959.tb02363.x/abstract>
16. Todorov T. Poétique de la prose (choix) suivi de : Nouvelles recherches sur le récit [Электронный ресурс] / Tzvetan Todorov. – P. : Seuil, 1980. 192 p. – Режим доступа : http://www.aelib.org.ua/texts/todorov__poetique_de_la_prose__fr.htm
17. Windish U. Le K.-O. Verbal. La communication conflictuelle / U. Windish – Lausanne-Paris : L’vge d’Homme, 1986. – 256 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

18. Зарубіжний детектив : енциклопедія / [укл. О. М. Кошенко, Н. М. Капельгородська]. – К. : АВДИ, 1994. – 431 с.
19. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / [Автор-уклад. Ю. І. Ковалів]. – К. : ВЦ “Академія”. – Т. 1. – 2007. – 608 с.